

УДК 130.2 : 37.013.73

Філософська комунікація на Слобожанщині ХІХ ст.

Наталія Радіонова,

доктор філософських наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Ковороди

Актуальність дослідження філософської комунікації в освітніх ландшафтах Слобожанщини ХІХ століття зумовлена необхідністю визначення історичних передумов сучасних культурних і освітніх процесів. Розгляд цієї проблеми передбачає звернення до метатеоретичних праць К. Апеля, М. Бахтіна, Ф. Больнова, Ю. Габермаса, В. Гьосле, К. Ясперса та ін.

Метою даної статті є визначення ролі філософської комунікації у структуруванні культурно-освітнього простору на Слобожанщині ХІХ ст.

Філософія комунікації як пошук міжлюдських взаємин розгортає широкий спектр освітніх, соціальних і культурних смислів, стає важливим стабілізуючим чинником освітнього простору. Комунікація є необхідною умовою людського життя. Комунікація за способом здійснення може бути простим обміном думок, знань, бажань тощо, а може бути

й трансформатором специфічних конструктів та різновидів соціокультурного життя у освітню площину. Комунікація як інформація набуває прискореного розвитку у ХІХ столітті. Це ще більшою мірою стосується передачі інформації. Як переконливо доводить Р. Козеллек, „після запровадження на початку ХІХ століття швидкісної машини з плоским друком і винаходу телеграфії, літографії, а зрештою, і фотографії, з'явилася можливість перетворювати події в інформацію протягом дедалі коротших проміжків часу й дедалі швидше доводити інформацію до адресата” [8, с. 224]. Поняття інформації у системі конструктивістського підходу розглядається як розрізнення, яке робить розрізнення на різних рівнях. При цьому рефлексія основних понять, які сформував Дільтей, служить новому відкриттю можливостей, які знаходяться під постійною загрозою загубитися у детермінаціях реального життя світу повсякденності.

Слід сказати, що світ повсякденності самоорганізовується як реальність, що має свої предметні втілення в соціумі та культурі, та є універсальною часовою структурою інтерсуб'єктивного світу. Самовираженням та продуктивними реалізаціями повсякденного життя є спільний для всіх світ комунікації та соціальної дії. Природна комунікація як чистий обмін інформацією включає в себе розгляд каналів комунікації та її селекцію. Вона відіграє важливу роль у перетвореннях повсякденності. Такі винаходи, як телефон, радіо, телебачення, роблять можливою передачу повідомлень про дії або події у синхронному режимі. Завдяки інформації відбуваються глобальні зміни у структурі ухвалення політичних та соціальних рішень на різних рівнях їх організації. Таким чином вчинки, дії та їх осмислення майже зливаються воєдино в часі. Завдяки постійному технічному удосконаленню телекомунікацій відбувається перетворення журналістів, які трансформують інформацію у повідомлення на символічну „четверту владу”. Процес утворення форм комунікативної влади передбачає диференціацію поняття влади на владу. То ж, крім влади, яка застосовується адміністративно, можна виділити й комунікативну, що народжується в процесі комунікації. Остання, досить часто, збільшує та урізноманітнює ту інформацію, яка дозволяє їй посилити владний ресурс. У такий спосіб відбувається симуляція на інформації. Питання, чим є симуляція, — лише гіпотетичними конфігураціями інформації або пропозиціями знання потребує свого прояснення з позицій культурної комунікації. Ключовим питанням тут є те, як змінюється комунікація у процесі праці, економіки, політики тощо, що можна позширити й на освітні процеси. Завдяки комунікації відбувається зрушення у географії міжкультурної взаємодії. Особливо гостро це відчувається у соціумах, що знаходяться на стадії трансформаційних зрушень, скажімо в наш час. Внаслідок процесів культурної глобалізації повсякденність визначається ситуацією, коли різні культури та світогляди, ціннісні та

політичні системи сягнули меж своєї ідентичності та опинилися перед необхідністю шукати можливість для співіснування в межах одного суспільства. Спроби побудови уніфікованої єдності на основі партикулярної системи цінностей чи єдиної етнолінгвістичної ідентифікації, з одного боку, ставлять під загрозу демократичні процеси, а з іншого, — відкривають нові можливості, з огляду на той наростаючий масив як власного, так і чужого досвіду, у плануванні майбутнього. Насамперед не слід виключати можливість перенесення деяких смислів та „моделей” ранньомодерного конструювання життєвого простору.

Історичний досвід культурної інтеграції і збереження національної ідентичності, набутий на Слобожанщині у ХІХ столітті, сприяє розумінню глибинних підвалин сучасних культурних і освітніх процесів в умовах культурної глобалізації. Освітній простір Слобожанщини ХІХ століття сприймається нами як відстань лише внаслідок часу, реконструкції тогочасної комунікативної реальності як культурно-національної дозволяють визначити історичні передумови культурної глобалізації. В цьому сенсі раціональне відстеження тогочасного життєвіття стає можливим через прочитання „архіву”. Адже саме архівні матеріали приводять до скорочення цього часу та вводять у контексти сучасності історично набутий досвід. Особливістю процесу культурної комунікації є те, що вона показує, як люди духовно освоюють те, що відбувається навколо них, для них і в результаті їх власної діяльності. Філософія як синтезатор культурних форм дозволяє дослідити динаміку традиціоналізму і модерності. Зауважимо, що ХІХ століття, у його українському прочитанні, є культурно спрямованим століттям, зокрема для Слобожанського регіону, де в цей час посилюється процес інтенсифікації культурних і освітніх інновацій. Він визначається переоцінкою соціальних і культурних установок та переоцінкою попередніх цінностей. Переоцінка попередніх цінностей так само, як і формування ціннісної свідомості та саморуху соціумів,

передбачає проходження фази нігілізму. Нігілізму не можна запобігти, проте його слід зрозуміти для того, щоб подолати (К. Ясперс). Історія нігілізму показує, що він не є світоглядною і культурно-політичною інновацією. Як приклад, можна навести етику киників. Але ідеологія Просвітництва утворює рамочні умови для розповсюдження як наївного, так і етичного нігілізму [9]. Обидва його різновиди актуалізуються у період становлення мультикультурного суспільства (підвалини якого закладалися в Україні ще у XIX ст. на Слобожанщині, де структурувалося мультикультурне суспільство модерного зразка), коли відбувається відкриття багатомірності культурного простору та його освоєвання. Також слід наголосити, що однією із особливостей культурної комунікації є інтенсивність та екстенсивність трансформування інформації та знання в ті чи інші історичні епохи. Як вже згадувалося, дев'ятнадцяте століття характеризується інтенсивністю культурних і освітніх інновацій, що приводять до утворення нового соціального порядку. В цьому сенсі досвід Слобожанщини XIX століття є унікальним. Адже ситуація світоглядного плюралізму, що склалася на той час у регіоні, несе в собі загрози з боку нігілізму, який формально є дестабілізуючим фактором соціальної системи. Ця ситуація посилюється процесом симуляції, характерною особливістю якого є шиккування в одну шеренгу ідеологічних, конфесійних, ціннісних, культурних і освітньо-виховних розмаїть. Як результат такого шиккування відбувається одностороннє протиставлення життєвого світу та його повсякденного виміру універсально-загальним його аспектам. Саме у такий спосіб, зазначає Л. Ситниченко, на місце справжньої освіти та культури приходять бульварна література та самоосвіта, різноманітні втілення принципу „зроби сам” [12, с. 28].

Одним з найбільш вдалих варіантів реабілітації як повсякденності, так і освіти, є культурна комунікація. Адже ні повсякденність, ні освітній процес не можна уявити як якусь виняткову сферу соціальної реаль-

ності, не пов'язану з культурою. В цьому сенсі цікавою є думка сучасного німецького філософа Б. Вальденфельса, який на відміну від Ю. Габермаса (модерністсько-просвітницька концепція раціоналізації життєвого світу), пропонує по-новому подивитися на повсякденність як на домівку нової, інтерсуб'єктивної раціоналізації, яка виходить за свої межі і робить крок назустріч „високим” духовним цінностям [12, с. 28]. Саме культура, за А. Вебером, є способом ставлення людей до певних форм свого буття, а також до зміни даних форм. Культурний рух відбувається винятково завдяки духовним утворенням, передумови яких не могли бути створені раніше, адже ці утворення є принципово новими. В цьому криється винятковість, неповторність та унікальність як самої культури, так і культурного руху загалом [5, с. 501–503].

Активізація культурного руху на Слобожанщині відбулася з відкриттям Університету. Як бачимо, розповсюдження нових соціокультурних практик не тільки включає в себе продукування нових культурних форм, але й вимагає органічної культурної праці для їх втілення. Якщо для відкриття нових культурних форм потрібні геніальні винахідники, творчі та кмітливі особистості, то для розповсюдження цього культурного надбання серед широких верств населення необхідні носії культури та прогресу, які, стикаючись з місцевим середовищем, впливали б на нього в цьому сенсі. Функцію транслятора культури у місцеве середовище взяв на себе щойно відкритий Харківський університет. Тобто першочерговим соціальним завданням Університету стало встановлення контактів між вищою школою та суспільством. Інтенсивність цих контактів в першу чергу обумовлюється високим рівнем освіченості та сприятливим ставленням до Університету серед місцевого населення. Високий рівень освіченості серед широких верств населення неодноразово визначався такими істориками Слобожанщини, як Д. Багалій, Ф. Зеленогорський, А. Лебедев, М. Сумцов та ін. [1–4, 6, 7, 10]. То ж

важливою особливістю слобожанського соціокультурного простору початку XIX ст. було накладання просвітницьких ідей та змістів на різноманітні форми репрезентації виховання та освіти, вироблені у структурах життєвого світу.

Аналіз культурної комунікації не лише дозволяє виявити типи комунікативних зв'язків між генераціями, що існували у повсякденному житті, але й доводить, що освітній простір констатується педагогічними відносинами та структурується процесом освітньої комунікації, в якій виразного значення набуває саме філософська комунікація. Філософська комунікація — це генерування, трансляція і засвоєння філософських смислів у комунікативних актах, де повідомлення трансформується у розуміння, і внаслідок цієї трансформації відбувається селекція матеріалу. Саме на рівні селекції виникає розуміння.

Філософська комунікація передбачає, звісно, діалогічне мислення, дискусію, змагання думок рівноправних учасників, колективний пошук істини. Саме тому, аналізуючи напрямки і можливості вітчизняної філософії освіти і виховання, слід відтворити не лише її зміст, але й насамперед ті типи комунікативних зв'язків між генераціями, що застосовувалися у повсякденному житті. Тож слід пригадати вислів В.Дільтея, який дає змогу визначити нові пріоритети у педагогічній практиці: „Ідеал формування людини залежить від життєвого ідеалу тієї генерації, що виховує. Стан цієї генерації одночасно обумовлює і систему засобів, за допомогою яких здійснюється виховання” [13, с. 14]. На Слобожанщині взірцева модель виховання закладається педагогічною діяльністю Г.Сковороди. Характеризуючи започатковану ним традицію поєднання міжсуб'єктивного виховання з розвитком творчої суб'єктивності, можна сказати, що сам Сковорода є символом єдності філософської комунікації і структурування динамічного освітнього простору.

Своєрідним випробуванням філософських ідей є їх поширення серед широких верств населення. Таке поши-

рення, навіть якщо воно відбувається спонтанно, завжди прямо чи латентно пов'язане з просвітницькими зусиллями певних верств суспільства або окремих його представників.

Нагадаємо, що освітній простір античного суспільства — агора — конститується через філософський діалог, значущість якого зберігається і в наш час. Засновані Платоном і Аристотелем такі освітні інституції, як Академія і Лікей, є породженням філософської комунікації, яка може конституювати освітній простір де завгодно. Як приклад, можна навести досвід перипатетиків, стоїків, сад Епікура і навіть діжку Діогена.

У середньовічній філософії також не теологічна, а філософська комунікація стала конститутивним чинником фундації таких освітніх інституцій, як школи і університети. Вони були островами освітньої автономії, нехай відносної, але для обґрунтування такої автономії застосовувалася філософська аргументація.

Філософський дискурс модерну також стає конститутивним чинником зміни не тільки змісту освіти, а й педагогічних відносин. Структурування громадянського суспільства неможливе без розбудованого освітнього простору, невід'ємною частиною якого є філософська комунікація, яка дозволяє включення дискурсивного розуму до прийняття відповідальних рішень, як таких, що торкаються міжпоколінної справедливості і не в останню чергу долі нації. Слід зазначити, що вихід за межі традиції у часи соціальних трансформацій, які зараз переживає Україна, з одного боку новий спектр суспільних і освітніх можливостей, а з іншого — провокує потяг до позаісторичного способу життя, наслідки й застереження якого описані С. Кримським, М. Култаєвою, Є. Причипієм та ін.

Філософська комунікація має велике значення у визначенні змісту навчальних планів. Філософія навчального плану є передумовою конструктивної розробки системи навчального знання з певною структурною ієрархією та субординацією, удосконалення змісту освіти та приве-

дення його до вимог суспільного життя. Внаслідок чого організація знання постає у вигляді навчальних дисциплін, які утворюють між собою системні зв'язки, і має свій автопоезіс [11, с. 46–64]. Зазначу, що саме через філософську комунікацію здійснюється формування світоглядної культури суспільства. При цьому важливо відрізнити філософські ідеї від філософських смислів. Філософська ідея є комплексом смислів, що лежать у її основі. Розуміння цих смислів неможливе без дидактичної адаптації цієї ідеї. Філософська ідея стає здобутком духовної культури суспільства лише тоді, коли адекватно сприймаються і засвоюються її основоположні смисли. Як приклад, тут можна навести трансформації ідей німецької класичної філософії у гегельянстві та марксизмі, коли ідея свободи замінюється на ідею тотальної несвободи із збереженням свого формального смислу.

Таким чином, культурна комунікація, як і будь-яка комунікація, передбачає можливість взаєморозуміння у тому сенсі, який розкривається у працях Апеля та Габермаса, як існування „ідеальної комунікативної спільноти” згідно з „комунікативним принципом апріорі”. Можна сказати, що на Харківщині у ХІХ ст. відбувається формування нової колективної ідентичності модерного зразка. Ця спільнота сприяє переходу до нової світоглядної орієнтації.

Література

1. *Багале́й, Д.И.* Заселение Харьковского края и общий ход его культурного развития до открытия университета / Речь, сказанная на акте в Императорском Харьковском университете 17 января 1889 г. / Д.И. Багале́й — Харьков, 1889. — 43 с.
2. *Багале́й, Д.И.* Опыт истории Харьковского университета / Д.И. Багале́й // Записки Харьковского университета. — Харьков: Тип. А. Даре, 1893. — Кн.2. — С. 77–92. — Кн.4. — С. 1–25.

3. *Багале́й, Д.И.* Опыт истории Харьковского университета / Д.И. Багале́й // Записки Харьковского университета. — Харьков : Тип. и лит. Зильберга, 1896. — Кн.3. — С. 1–49.

4. *Багале́й, Д.И.* Очерки из русской истории. Т.1. Статьи по истории просвещения. — Харьков, 1911. — 624 с.

5. *Вебер, А.* К вопросу о социологии государства и культуры / Вебер А. // Культурология ХХ век: Антология. — М., 1995. — С. 497–539.

6. *Зеленогорский, Ф.А.* Философия Григория Саввичи Сковороды, украинского философа XVIII столетия / Ф.А. Зеленогорский // Вопросы философии и психологии. — 1894. — Кн. 23 (3). — С. 197–235.

7. *Зеленогорский, Ф.А.* Ив. Г. Шад / Ф.А. Зеленогорский // Вопросы философии и психологии. — 1895. — Т. 3. — С. 160–169; Т. 11. — С. 574–591.

8. *Козеллек Райнгарт.* Часові пласти. Дослідження з теорії історії : пер. з нім. / Райнгарт Козеллек. — К. : Дух і літера, 2006. — 436 с.

9. *Култаева, М.Д.* Философско-педагогические традиции в современном идеализме / М.Д. Култаева. — Харьков : Изд-во Вища шк. при ХГУ, 1988. — 150 с. [1].

10. *Лебедев, А.С.* Харьковский колледж как просветительный центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета / А.С. Лебедев. — М. : Изд. Имп. общ-ва истории древностей российских при Московском ун-те, 1886. — 103 с.

11. *Радіонова, І.О.* Сучасна американська філософія освіти та виховання: тематичні поля та парадигмально-концептуальні побудови / І.О. Радіонова. — Харків : ХДПУ, 2000. — 208 с.

12. *Ситниченко, Л.А.* Філософія та історія філософії в контексті актуальних проблем сучасності / Л.А. Ситниченко Історія філософії: досвід теоретичної саморефлексії : зб. статей, вип. 1. / Відп. ред. Лях В.В. — 1998. — С. 26 — 29.

13. *Dilthey, W.* Padagogik // Dilthey W. Gesammelte Schriften/ IX Bd / W. Dilthey — Stuttgart, 1960. — S. 8 — 26.

12.02.2013